

Mons. Mile Bogović

NASTANAK I PRVE GODINE RIJEČKO-SENJSKE NADBISKUPIJE (1966.-1979.) I INICIJATIVE NA POLJU OBITELJSKOG PASTORALA

Mons. dr. Mile Bogović, biskup, Gospić
UDK: 262.3 RIJEČKO-SENJSKA "1966-1979" :

[253 +257]-058.8

Izlaganje na znanstvenom skupu

Nastankom i u prvim godinama djelovanja Riječko-senjske nadbiskupije otvorile su se nove mogućnosti djelovanja na planu obiteljskog pastorala. Kada su u Rijeci 1966. ponovno otvoreni Sjemenište i Visoka bogoslovska škola postalo je moguće organizirati teološko-pastoralne i dopunske tečajeve za svećenike Riječke metropolije, a od 1969. postoji i Institut za teološku kulturu laika koji je povremeno organizirao i predbračne tečajeve. Veliku ulogu u sveopćem pastoralu imao je i novoosnovani Pastoralni institut. Obiteljski je pastoral posebno važno mjesto zauzeo u tiskovinama Zvona i Službeni vjesnik Riječko-senjske nadbiskupije, a pogotovo zalaganjem prof. Marijana Valkovića koji je započeo s organizacijom tečaja za zaručnike.

Ključne riječi: Riječko-senjska nadbiskupija, obiteljski pastoral, Visoka bogoslovska škola, predbračni tečajevi, Pastoralni institut, Zvona, Službeni vjesnik Riječko-senjske nadbiskupije, tečaj za zaručnike.

* * *

I. Nastanak i prve godine Riječko-senjske nadbiskupije (1966. – 1979.)

Prvo desetljeće nakon povratka teološkog studija iz Pazina u Rijeku (1966. – 1979.) bilo je vrijeme pripreme za uspostavu Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije, što se nužno osjetilo i u radu Visoke teološke škole i u njezinu programu. Škola je prednjačila na cijelom području u pastoralnim inicijativama najviše djelovanjem svoga rektora dr. Marijana Valkovića. Njegov je rad mnogostran. Ovdje se želi posebno istaknuti njegov doprinos pastoralu obitelji.

U vrijeme II. vatikanskog sabora (1962.-1965.) počelo se kod nas slobodnije misliti i pisati. Bilo je to vrijeme brojnih inicijativa i pothvata. Tih je godina pokrenuto i pitanje razgraničenja pojedinih biskupija i stvaranja novih metropolijskih središta. Rijeka je s pravom mogla očekivati da će i na crkvenom planu značiti ono što je svojim razvojem i veličinom značila na općedruštvenom planu. Ali ona još nije imala svoga rezidencijalnog biskupa nego je njome upravljao biskup iz Senja. Pomoćni biskup senjsko-modruški mons. Josip Pavlišić bio je tumač tih očekivanja kod klera i naroda. On je iz Rima uputio 7. listopada 1965. pismo svim svećenicima biskupija "senjske-riječke-modruške i krbavske" u kojem traži da svaki odgovori koje mu se rješenje od tri predložena čini najboljim:

1. Pridruženje čitavog teritorija sadašnje jurisdikcije sa sjedištem u Senju;
2. Udruživanjem čitavog teritorija sa sjedištem u Rijeci;
3. Udruživanje modruške i hrvatskog dijela Riječke biskupije u jednu upravnu jedinicu s rezidencijalnim biskupom u Rijeci i udruživanje senjsko-krbavske biskupije s rezidencijalnim biskupom u Gospiću ili Otočcu, ili Senju. (Ovo zadnje neće odgovarati pastoralnom momentu, ali stanoviti razlozi govore i za tu varijantu.)¹

Razvila se žučna rasprava na mnogim razinama treba li sjedište biskupije premjestiti iz Senja u Rijeku ili sačuvati Senjsku biskupiju sa svojim posebnim biskupom. Većina svećenika odgovorila je na anketu tako da je podržala objedinjavanje cijeloga područja sa sjedištem u Rijeci. Ali bilo je i drugih prijedloga.

U Senju su, uz stručnu pripomoć Pavla Tijana (Madrid), izradili protuprijedlog u kojem se pod raznim vidovima brani opstojnost Senjske biskupije i traži da se područje podijeli na dvije samostalne biskupije: senjsku i riječku. Senjskoj bi trebali pripasti dekanati: stolni senjski, jablanački, otočki, gospički, perušički, ogulinski i rakovički. Uz to župe vinodolskog dekanata: Bribir, Novi, Ledenice, Zagon. Ostalo bi područje pripalo Riječkoj biskupiji. Za slunjski de-

¹ Iako pismo nije neko privatno priopćenje, jer je napisano iz Rima, nije uredski registrirano.

kanat ostalo je neodređeno jer se pretpostavljalo da bi moglo doći i do osnivanja neke nove (karlovačke) biskupije kojoj bi on mogao pripasti. Brošura koja je obrazlagala taj prijedlog dijeljena je po biskupiji pojedinim osobama “u ime senjskih vjernika”, a potpisan je bio prof. Petar Šimatić.² Ipak je svima bilo jasno da je duša te inicijative bio mons. Vlado Kraljić, biskupijski kancelar i tajnik biskupa Burića. S njima je surađivao poznati senjski povjesničar Pavao Tijan, nastanjen u Madridu.³ Sam biskup Burić prepustio je rješavanje pitanja komisiji Biskupske konferencije za novu administrativnu podjelu Crkve kod nas.

Pomoćni je biskup Josip Pavlišić na senjsku brošuru odgovorio svojom brošuricom. Tu među ostalim izjavljuje da nije riječ ni o kakvom ukidanju Senjske biskupije. Ona ostaje i dalje, samo što Senj neće imati biskupske rezidencije.⁴

Rješenje nam je poznato. Papa Pavao VI. svojim svečanim pismom (bulom) “Coetu instante” od 27. srpnja 1969. podiže Rijeku na razinu nadbiskupijskog i metropolitanskog središta. U novu nadbiskupiju ulazi područje biskupije modruške, koja time prestaje postojati, a senjska se jednakopravno sjedinjuje s riječkom pod nazivom Riječko-senjska nadbiskupija. Ujedno je Rijeka podignuta na dostojanstvo metropolitanske nadbiskupske Crkve. U novu metropoliju osim Riječko-senjske nadbiskupije ulaze još biskupije krčka i porečko-pulska. Nadbiskupija treba imati samo jednu kuriju i to u gradu Rijeci. Ovdje ćemo naznačiti kako se postavilo svećenstvo iz Like i svećenici Ličani.

Dne 4. rujna 1968. uputili su pismo biskupu Viktoru Buriću u Senj svećenici koji djeluju u Lici, a nisu Ličani. Oni plediraju za

2 Brošura nosi naslov: *Prijedlog za razgraničenje biskupija senjsko-modruške i riječke*. Knjižica je u knjigotisku, ima 13 stranica i nosi nadnevak 7. srpnja 1968. godine. Unutarnji je naslov: *Senjska biskupija i pitanje njenog opstanka*. Ovako je podijeljena: I. Postavljanje problema, II. Prijedlozi razgraničenja Senj-Rijeka, III. Razlozi za opstanak senjske biskupije (historijski, geografski, tipološki, demografski, pastoralni, ekonomski), IV. Razlozi za Senj kao sjelo biskupije. - Poslana je svim biskupima Jugoslavije, papinom delegatu u Beograd, a prevedena je i na talijanski jezik i poslana u Rim.

3 To je potpisanome Tijan osobno rekao. Jasno je da se onda nije smjelo ništa znati o Tijanovoj “umiješanosti”, jer je on tada bio ubrajan među državne neprijatelje Jugoslavije.

4 “*Biskupija Rijeka i Senj-Modruš*“, 1968. (ciklostil), str. 3-6 (latinski) i 6-9 (hrvatski prijevod). Ispod pisma stoji da slijede potpisi “svih svećenika senjsko modruške biskupije”. Brošura ima 21 stranicu.

jedinstvenu biskupiju sa sjedištem u Rijeci. Oštro osuđuju sve one koji to jedinstvo žele narušiti.

Nedugo nakon toga svećenici i bogoslovi Ličani (rođeni u Lici) uputiše biskupu Buriću predstavku drugog sadržaja. Mislim da je korisno da to pismo donesem u širim izvadcima.

Ličani osporavaju pravo onima prvima (koji rade u Lici ali nisu Ličani) govoriti u ime ličkog naroda. Ličani kažu da ne žele nikome nametati svoje mišljenje nego ističu potrebu da se ne donosi rješenje prije nego se na jednom širem svećeničkom skupu pitanje temeljito raspravi. Oni kažu:

“3. - Žao nam je i držimo štetnim da se u vezi ovog problema nije održao skup svih svećenika na kome bi svatko mogao iznijeti svoje mišljenje i razloge, a tako čuti mišljenje i razloge drugih pa bi sve bilo manje bolno.

4. - Podizanje riječke biskupije na nadbiskupiju pozdravljamo i veseli nas. Isto tako i ujedinjenje nekih krajeva Vaše uprave s riječkom biskupijom. Međutim spajanje cijelog teritorija senjske i modruške biskupije s riječkom sa sjedištem u Rijeci smatramo: nepodesnim, nepravednim, štetnim, kratkovidnim, jer:

- a) - s tim se dokrajčuje samo rivalstvo između Senja i Rijeke i ništa više, dok bi žalac ostao za dugo;
- b) - s pomoćnim biskupima se problem općeg stanja samo dodiruje i privremeno ublažuje, a nama je potreban stalan, djelotvoran, punovlastan, punomoćan lijek;
- c) - Lika je bila zanemarivana iz Senja, a iz Rijeke još će više.
- d) - na pomicanje sjedišta kao i na ujedinjenje u prošlosti naši su pređi bili prisiljeni turskim osvajanjem - ognjem i mačem, a tim je mnogo izgubljeno. Sada je pomicanje sjedišta i ujedinjenje za naše je krajeve sudbonosno koliko i ono u prošlosti. Nekada Udbina, pa Otočac i Modruš, pa Senj i Novi, a sad Rijeka. To je stalno povlačenje i bježanje pred nekim i nečim. S Rijeke se više nema kuda nego u more - u nestanak. Sada je čas da se tome stane na put.
- e) - sigurnost i snaga Primorja u budućnosti u velikoj mjeri ovisi o sigurnosti i snazi ovoga dijela zaleđa, koje se može podići i ušćuvati samostalnošću.

5. - Izjašnjavamo se za samostalnu biskupiju s tim da se pristupi razgraničenju između dosad ujedinjenih biskupija senjske i modruško-krbavske....

7. - Želimo da nam poslije odvojenja s krajevima koji će biti pod Rijekom ostane zajedničko: Bogoslovsko sjemenište, po mogućnosti razne komisije koje predviđa Koncil i prezbiterijalno vijeće. Malo sjemenište želimo imati svoje, na svom terenu, jer bi tako porastao broj zvanja, a povećao se postotak sjemeništara koji bi prolazili u bogosloviju, a bogoslove koji bi postali svećenici.

8. - Molimo Vas, Preuzvišeni, i zaklinjemo, nemojte dokidanjem senjske biskupije predati cijelu Liku udesu Udbine, Borićevca, Gračaca, Lovinca i Udbine.”

Pismo su potpisali: Josip Banić, prepošt, Mirko Dinter, Petar Butković, Drago Banić, Vlade Pezelj, Ante Cvitković, Mile Ivančić, Mate Vuković, Mile Pecić, Milan Bogović, Milan Šimunović, Ante Cindrić, Tomo Šporčić, Marko Cvitković, Josip Šop, Božo Tvrdinić, Drago Prša, Marko Piršljin i Mile Rajković.⁵

Pismo svećenika Ličana da se biskupijsko sjedište ne udaljuje od Like nije u konačnici imalo uspjeha. Na prijedlog je Biskupske konferencije Jugoslavije papa Pavao VI. bulom “Coetu instenste” od 26. srpnja 1969. odredio “da se riječku stolnu crkvu i s njome združene biskupije: modrušku, koja se sjedinjuje tako da prestaje postojati, i senjsku, koja se sjedinjuje jednakopravno” poveže u jednu upravnu crkvenu jedinicu pod nazivom Riječko-senjska nadbiskupija. Rijeka postaje također metropolitansko središte, a u metropoliji su još biskupije krčka i porečko-pulska.⁶

Nova nadbiskupija ubrzo je dobila odredbom nadbiskupa dr. Viktora Burića 6. prosinca 1969. (br. 637) novo razgraničenje, po kojem od 1. siječnja 1970. cijela nadbiskupija ima 10 dekanata. Na području Like i Krbave sva se tri dotadanja dekanata: gospički, udbinski i perušički povezuju u jedan, koji će ubuduće nositi naziv gospički.

U Rijeci je 1966. ponovno otvoreno Sjemenište i Visoka bogoslovna škola. Pokrenuta je i akcija gradnje nove sjemenišne zgrade,

5 Biskupski arhiv Senj, *Spisi*, 1968. br. 1094.

6 *Službeni vjesnik Riječko-senjske nadbiskupije*, god. II (1970), br. 1. str. 3-5.

ali nisu dobivene potrebne dozvole državnih vlasti. Broj bogoslova u to je vrijeme bio najviši – oko 50. Od 1966. do 1979. bilo je na VBŠ upisano 176 bogoslova, od kojih 64 za Riječko-senjsku nadbiskupiju. Od tih 64 samo su 24 postali svećenici. Godine 1978. na VBŠ je bilo upisano samo 17 bogoslova.

VBŠ organizirala je teološko-pastoralne i dopunske tečajeve za svećenike Riječke metropolije, a od 1969. i Institut za teološku kulturu laika u Rijeci. Institut je do 1971. djelovao u dominikanskom samostanu. Institut je povremeno organizirao i predbračne tečajeve. Od 1974. organiziraju se u Riječko-senjskoj nadbiskupiji na više mjesta predavanja u okviru permanentnog obrazovanja svećenika, što također drže profesori ali u organizaciji Prezbiterskog vijeća.

Nakon dugogodišnje rasprave i predradnji osnovan je 2. listopada 1978. pri VBŠ Pastoralni institut. Za pročelnika je imenovan dr. Milan Šimunović. Institut je dobio zadatak da objedini izvanjsku djelatnost VBŠ i pokrene nove inicijative. Nakon dvogodišnje pauze, Institut je ponovno pokrenuo mjesečne konferencije za časne sestre u Rijeci. Organizira ih dr. Ante Kresina, a prisustvuje 70-80 sestara. Najveća novost Pastoralnog instituta jest pokretanje odjela za pastoralnu formaciju redovnica. Predavanja traju 2 godine, a voditelj je dr. Milan Šimunović. Izdržao je dvije godine. Šimunović je pokrenuo izdavanje Biltena za pastoralnu komunikaciju, ali se brzo umorio.

U to se vrijeme zbila i smjena nadbiskupa ordinarija. Nakon što je navršio 75 godina, nadbiskup Burić uputio je Sv. Ocu molbu za umirovljenje. Najprije je 23. lipnja 1973. nadbiskup Pavlišić imenovan administratorom „sede plena“, a 18. travnja iduće godine on postaje nadbiskup ordinarij.

Što se tiče broja svećenika, od uspostave nadbiskupije do 1979. umrlo je 20 svećenika, a zaređeno ih je 17. Osim toga, petorica su napustila svećeništvo (Rihtarić, Ivašković, Jurković, Kovač, Piršlin), jedan je otišao u misije (Josip Linić), a jedan se vratio franjevcima (Franjo Štefančić). Šest je svećenika završilo studije u Rimu (Josip Manjgotić, Mile Bogović, Milan Šimunović, Milan Bogović, Josip Šimac, Franjo Jurčević), a dvojica su pri kraju (Marijan Žagar, Ivan Devčić).

Cijelo to vrijeme značajnu ulogu igra Prezbitersko vijeće koje se doista pokazalo kao nadbiskupski senat. Sva su važna pitanja bila razmatrana na sjednicama vijeća; sve važnije inicijative i usmjerenja nikli su ili razrađeni na istim sjednicama. To vrijedi najviše za prve godine rada vijeća kada je tadašnji ordinarij upravo uz suradnju vijeća organizirao upravu nove nadbiskupije.

Na pastoralnom planu valja spomenuti „Smjernice za pastoralni plan Nadbiskupije“. Pri izradi Smjernica bili su uključeni gotovo svi svećenici, a 14. siječnja 1976. dobile su i odobrenje ordinarija. Izvršna tijela, međutim, nisu vodila brigu o Smjernicama pa se ne može reći da su polučile neki uspjeh. Na Prezbiterskom vijeću raspravljalo se o pomoći siromašnim crkvama i svećenicima, o ekipnom radu u tri stupnja, o pastorizaciji grada Rijeke, o izjednačavanju materijalnih primanja svećenika.

II. Inicijative na polju obiteljskog pastoralala

Budući da se nisam izravno tim poslom bavio, pokušao sam naći potrebne podatke u Zvonima i Službenom vjesniku Riječko-senjske nadbiskupije.

U Zvonima sam o toj tematici naišao jako malo podataka.

Prvi je članak koji u naslovu ima riječ „obitelj“ objavljen pod naslovom: *Obitelj i brak – iz pisama Frana Mažuranića 1913.*⁷ Mnogo je bliže tematici objavljeno izvješće s Teološko-pastoralnog tjedna u Rijeci održanog 23. veljače 1972. godine upravo na temu obitelji i braka. Tečaj je održan nakon što je mjesec dana prije sličan održan u Zagrebu.⁸ U istom broju Zvona opširnije se piše o tematici pod naslovom: *Biskupi i teolozi o problemu obitelji.*⁹ Povodom i nakon tečaja o obitelji Zvona donose opširnije izjave naših biskupa i profesora Visoke bogoslovske škole. Vjerojatno je inspirirana događajima na Tečaju pastirska poslanica krčkog biskupa dr. Karmela Zazinovića, pod naslovom: *Naš kršćanski dom*, o kojoj Zvona također izvješćuju.¹⁰ Ako se tome doda još predavanje dr. Antona

7 Zvona, 1972/2, str. 7.

8 Ondje, 1972/ 6, str. 1.

9 Ondje, 1972/6, str. 2, 9.

10 Ondje, 1973/3, str. 1.

Benvina: *Roditelji u službi vjeronaučne pouke*¹¹, rekli smo sve što su Zvona o toj tematici donijela do 1979. godine.

Službeni vjesnik Riječko-senjske nadbiskupije mnogo je bogatiji i detaljniji u tom smislu. Očito je da iza cijeloga programa rada stoji dr. Marijan Valković, profesor moralke i rektor VBS.

15. rujna 1969. na sjednici pastoralnih radnika Rijeke dr. Marijan Valković govori o potrebi tečaja za zaručnike:

„Dugo zamišljani tečaj za zaručnike ponovno je došao na dnevni red. Dr. Marijan Valković, profesor teologije morala i rektor VBS-e u Rijeci zamoljen je da uspostavi kontakt s nekim od liječnika i drugim intelektualcima (po mogućnosti bračnim drugovima) te pokuša ostvariti tu zamisao.¹² Već 10. kolovoza 1970.¹³ izlazi dekret pod naslovom: Pripremni tečaj za brak. Imamo podatke i kako je održan pripremni tečaj za brak.“¹⁴

O samoj tematici obitelji Valković je govorio na proljetnoj sjednici Prezbiterskog vijeća 11. travnja 1972. To je ujedno bila i priprava za Teološko-pastoralni tjedan 11. do 13. rujna 1972. godine¹⁵ na temu „Brak i obitelj“. Ozbiljnost rada pokazuju i rezolucije koje su donesene nakon tjedna. Radilo se u pet skupina i svaka je skupina donijela svoju rezoluciju.¹⁶ (Ibidem, prilog III, 1-6)

SV donosi i njegov članak: *Apostolat obitelji* – nacrt predavanja Marijana Valkovića za sjednicu Prezbit. vijeća 11. travnja 1972. (1972/2, prilog II – dvije stranice).

Na Prezbiterskom vijeću 17. i 18. svibnja 1973. Valković predlaže Vijeće za obitelj. Informira da se na razini BK predlaže osnivanje Vijeća za pastoral obitelji. Spominje također razne akcije koje su već poduzete na teritoriju Riječko-senjske metropolije kao i o tome da se misli u Rijeci osnovati permanentni tečaj pripreme za brak. Predlaže imenovanje Vijeća za pastoral obitelji u Rijeci. U to se vi-

11 Ondje, 1973/1, str. 4.

12 *Službeni vjesnik Riječko-senjske nadbiskupije*, 1969/2, str. 82.

13 Ondje, 1970/4, str. 107-108, dekret br. 1015/70.

14 Ondje, 1971/1, str. 22-23. Pripravni tečaj za brak i apostolat obitelji, 1971/5, str. 118-119.

15 Ondje, 1972/1, str. 13-14, 1972/3, str. 57-58.

16 Ondje, prilog III, str. 1-6. *Službeni vjesnik* donosi i njegov članak: *Apostolat obitelji* – nacrt predavanja Marijana Valkovića za sjednicu Prezbit. vijeća 11. travnja 1972. Usp. također *Službeni vjesnik*, 1972/2, prilog II – dvije stranice.

jeće predlažu: dr. Marijan Valković, dr. Emanuel Hoško, o. Krsto Marinov, Jure Petrović, Dinko Popović i Vjekoslav Sučić.¹⁷

Iduće godine Valković odlazi u Zagreb i cijeli je proces postao upitan. Možemo reći da je na neki način prekinut. Nakon toga nećemo neko vrijeme u Službenom vjesniku imati tragove koji bi izravno svjedočili o nastavku tog procesa, ali došlo je do novih inicijativa profesora pastoralne teologije Milana Šimunovića, što nije predmet ovoga rada.¹⁸

Prezbiterско vijeće od 27. travnja 1978. u t. 4 - Izlaganje koordinatora vijeća pastve nadbiskupije dr. Milana Šimunovića - kaže:

e) Vijeće za obitelj nije nikad službeno ustanovljeno. Najprije je dr. Marijan Valković počeo organizirati samoinicijativno, a kasnije i u ime Visoke bogoslovske škole, susrete mladih bračnih parova, tečajeve za zaručnike i sl. Dr. Manjgotić bio je imenovan delegatom za obitelj pri BKJ. U međuvremenu ordinarij je pokušavao sam nešto učiniti u vidu oformljenja vijeća, dodajući uvijek druga imena (Popović, Marinov, Badurina i dr.). Uglavnom vijeće ne postoji niti je na planu nadbiskupije u tom smislu pokrenuta neka veća akcija. Na tom području g. Antun Zec nastoji nešto pokrenuti, organizirajući susrete obitelji (weekend) u suradnji s isusovcima iz Zagreba.¹⁹

Na temelju izvješća koje je došlo iz Rijeke, 17. listopada 1979. na sjednici Vijeća HBK za obitelj rečeno je:

„U Rijeci dva svećenika, inače članovi Katehetskog vijeća, animiraju obiteljski pastoral. Održani su zaručnički tečajevi (pet tečajeva po pet večeri). Planiraju se i za ovu godinu. „Bračni susreti“ napreduju. Potiču se roditeljski sastanci. U planu su duhovne vježbe za bračne parove. Priprema se svečana proslava Godine djeteta u obliku susreta vjeroučenika grada Rijeke, gdje će djeca među ostalim pjevati „himnu za Godinu djeteta“, izložiti svoje radove (sastavke, pjesme, molitve) iz raznih prigoda.“²⁰

17 Ondje, 1973/3, prilog I, str. 3.

18 Nakon toga možemo navesti još dvije teme koje se približavaju spomenutoj tematici: Kršćanska obitelj ususret turističkoj sezoni (Ondje, 1975/3, str. 74-75). Obitelj u katehetskom djelovanju Crkve kod nas (ondje, 1975/4, str. 110-111).

19 Ondje, 1978/4, str. 107-108.

20 Ondje, 1980/1, str. 14.

Zaključak

Zahvaljujući najviše inicijativi tada pomoćnog biskupa mons. Josipa Pavlišića, pripreme za uspostavu Riječke nadbiskupije i metropolije išle su dosta brzo. Godine 1969. dolazi do sjedinjenja područja Senjske i modruške te Riječke biskupije u jednu crkvenu jedinicu – Riječko-senjsku nadbiskupiju. Premda je to rješenje imalo dosta prednosti, ipak ono nije u potpunosti odgovorilo stvarnim potrebama pa će se nakon tri desetljeća pristupiti dodatnom preustrojtstvu osnivanjem Gospićko-senjske biskupije.

U novom se uređenju Visoka bogoslovska škola pokazala kao ustanova u kojoj se najviše živi i djeluje metropolijski jer su u njoj odgajani i školovani budući svećenici za sve biskupije novostvorene metropolije. Među profesorima posebno se ističe rektor i profesor moralne teologije dr. Marijan Valković. Među brojnim inicijativama koje je pokrenuo, svakako valja spomenuti one na polju pastoralne obitelji. On je najzaslužniji što se u Rijeci počelo ozbiljno razmišljati o predbračnim tečajevima i što je postavljena teoretska podloga za sustavni obiteljski pastoral. U tom svom radu imao je podršku u prvom redu Nadbiskupskog ordinarijata u Rijeci, svojih kolega profesora na Visokoj bogoslovskoj školi kao i klera u Riječko-senjskoj nadbiskupiji i u područnim biskupijama.

**BEGINNING AND THE FIRST YEARS OF RIJEKA-SENJ
ARCHDIOSE (1966-1979) AND INITIATIVES IN THE
FIELD OF FAMILY PASTORAL****Summary:**

During the first years of activities of Rijeka-Senj Archdiocese there appeared new possibilities for work on family pastoral. When in 1966 the Roman Catholic Seminary and High Divinity College were reopened it became possible to organize Theological pastoral and remedial courses for priests of Rijeka Metropolis; the Institute for Theological culture for laymen has existed since 1969 so that premarital courses have been organized occasionally. The newly established Pastoral Institute had a very important role in the general pastoral. The family pastoral has got an important place in the magazine "Zvona" (Bells) and Službeni vjesnik (Official Herald) of Rijeka - Senj Archdiocese; especially thanks to Prof. Marijan Valković who has initiated the course for engaged couples.

Key words: Rijeka-Senj Archdiocese, family pastoral, High Divinity School, premarital courses, Pastoral Institute, Bells, Official Herald of Rijeka-Senj Archdiocese, course for engaged couples.